Nemzeti könyvtárunk a mérlegen

Az OSZK-ról jelen és jövő időben

„A könyvtár olvasóterme, melyben csak 80 olvasó fér el, az igényeknek már teljességgel nem felel meg, s méltányosnak kell elismerni azt a panaszt, hogy a tanulni s olvasni vágyók sokszor órákig kénytelenek a folyosón várni egy-egy megüresedett olvasóhelyre, míg a kutatók és tudósok a könyvtári rendes dolgozóhelyiségekben szétszórva, zavartalanul nem dolgozhatnak, viszont a könyvtári tisztviselőket is hivatalos munkájukban zavarják, végül oly helyiség sem áll rendelkezésükre, amelyben a szükséges segédkönyvek és tudományos folyóiratok használhatók lennének... A könyvtár oly nagymérvű helyhiányban szenved, amely az évi gyarapodásnak használható módon való elhelyezését már lehetetlenné teszi, a hírlapkönyvtári osztály pedig, amelynek anyaga e csoport létesítése óta egy folyosón szorong, ma már oda jutott, hogy a hírlapok évfolyamait eme folyosó padlóján kell egymáshoz halmozni...”

A fenti idézet az Országos Széchényi Könyvtár helyzetéről, jövőjéről szól. Bármilyen hihetetlen, a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi működéséről készült jelentésében szerepel szóról szóra az OSZK mai bajainak, gondjainak ez a szolgai felsorolása.

Milyen emberfeletti erő — hivatástudat, szakmaszeretet — tartja mozgásban az intézmény jelentősen megnövekedett gépezetét a főbb vonalaikban azóta — *gyakorlatilag 1846 óta* — változatlan körülmények között? És egyáltalán: betölthető-e így egy nemzet könyvtára funkcióját?

*

Sajátos és szerencsétlen történelmi körülmények mindössze hétnegyed százados múltat engedtek nemzeti könyvtárunknak. A francia forradalmat is homlokán viselő századfordulónak kellett döntést hoznia a kérdésben. Széchényi Ferenc gróf a hazai felvilágosodás és a korai reformkor szellemében a régi nemzeti könyvkincset országszerte felkutatta, nagy anyagi áldozatvállalással szerves gyűjteménnyé egyesítette, majd közhasználatra bocsátotta. Az általa létrehozott könyvtár *1802. november 25-én* nyerte el a királyi megerősítést, s a lendületet vett polgári fejlődés 1879-től állami költségvetési szervvé tette. Méltó adalék forradalmi tavaszaink történetéhez, hogy 48 és 19 súlyos napjaiban egyaránt jutott idő, erő és anyagi áldozat a könyvtárügy felkarolására. Ezt a hagyományt követte a felszabadulás után kibontakozó népi korszak, amikor kultúrforradalma egyik kiemelt feladatának tartotta a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának általános újjászervezését. 1949-ben jelent meg az a fontos rendelet, amely a Széchényi-könyvtárt önálló állami intézménnyé tette. Végezetül az 1956-os könyvtári törvény lényegében a mai szervezeti és működési rendszert rögzítette.

Könyvtár vagy könyvhivatal?

A könyvtár tevékenysége ma két nagyobb feladatcsoportot ölel fel. Egyfelől alapításától érvényesülő kötelessége, hogy *állományát, mint a magyar könyv múzeuma, megőrizze.* Ennek megfelelően gyűjt és katalógusaiban feltár minden hazai sokszorosított dokumentumot, valamint a hasonló külföldi kiadványokat, amennyiben azok magyar nyelvűek vagy magyar vonatkozásúak. Újabban állományába iktatja a hanglemezeket is. Ide tartozik még a fentiek szellemében végzett, széleskörű felvilágosító tevékenység. Sajnálatos tény, hogy ez alig lép túl a hatóságok, bel- és külföldi társintézmények, kutatóintézetek részére történő bibliográfiakészítésen.

Másfelől országos *könyvtárügyi feladatok egész sorát* is ellátja az OSZK. A magyar nemzeti bibliográfia különböző típusú kurrens és retrospektív sorozatait szerkeszti és kiadja, a magyar könyvtárak állományát tükröző központi könyv- és folyóiratkatalógusokat szerkeszt, folyamatosan közreadja a külföldről beszerzett könyvek és periodikumok címjegyzékét, intézi a könyvtárközi csere és kölcsönzés, a nemzetközi kiadványcsere kérdéseit, szétosztja a nemzeti tulajdonba került könyveket, végezetül újraelosztja a könyvtárak fölös példányait. A szervezetileg az OSZK-hoz tartozó Könyvtártudományi és Módszertani Központ működésének keretében módszertanilag összefogja közművelődési könyvtárainkat, a könyvtártudományi kutatómunkát; képző és továbbképző tanfolyamokat szervez és irányít. Legalábbis elvileg! A mesterségesen felduzzasztott tevékenységkör nemcsak az olvasót, hanem a könyvtárost is elszigetelte állományától. Aki több munkát végez, nem dolgozik feltétlenül jobban. Egy könyvhivatal minden bizonnyal tekintélyesebb intézmény egy könyvtárnál, de annak hiányát aligha pótolja, még ha feledtetni igyekszik is. E két feladatkör melletti tudományos tevékenység eredményeit a könyvtár kiadványai regisztrálják. Különösen az utóbbi időben megnövekedtek a könyvtár *nemzetközi kapcsolatai*, a világméretű munkákból származó feladatok. Az UNESCO szervezte világinformációs rendszer, az UNISIST, az ISBN jelölésmód, amelynek keretében a világ minden kiadványa egyedi számot kap, hazai életrehívása küszöbén áll. Utóbbi 1975. január elsejétől kötelező lesz valamennyi kiadóvállalatunk számára, s az OSZK dolgozta ki a megfelelő 11 jegyű számkombinációkat.

Az OSZK kincsei, állományának értéke a *nemzeti vagyon* egy igen jelentős tételét képezi. Anyagiakban még jelképesen sem kifejezhető ez. Mintegy ötmillió könyvtári egységet őriznek ma a könyvtárban. Ebből több mint kétmillió a könyv. Ezek a Múzeum körúti központ mellett több mint tíz raktárhelyen, illetve különgyűjteményben, valamint két vidéki műemlék könyvtárban, a Reguly Antalról elnevezett zirci és a Bajza Józsefről elnevezett gyöngyösi könyvtárban találhatók. Ezt a hatalmas anyagot a KMK alkalmazottai nélkül 470 dolgozó kezeli. 1973-ban 71 030 olvasó kereste fel a könyvtárat, a kölcsönzött egységek száma pedig elérte az 529 768-at.

A makacs tények

Mindez túl átfogó és túl összetett ahhoz, hogy első olvasásra értékelni lehessen.

A könyvtár — jelenlegi helyén és helyzetében — *gyakorlatilag funkcióképtelen.* A régi katalógus-, raktár-, belső közlekedési rendszer ideális feltételek mellett sem lenne képes lebonyolítani az olvasó- és tájékoztató szolgáltatásokat. A tárolás, a hozzáférhetés és az anyagóvás szempontjából egyaránt alapvető jelentőségű mikrofilmezést, a nyilvántartás és kezelés jövőjét biztosító számítógépes rendszerre való átállást emberfeletti erővel sem lehet kellő intenzitással végezni a könyvtár költözésével párhuzamosan. Vagyis: ezek az amúgy is kissé későn felismert teendők újabb halasztást szenvednek. Nyilvánvalóan téves az a nézet, amely külföldi példákra hivatkozva egy könyvtár relatív használhatóságát rendszerének változatlanságával méri. Az OSZK túllépte azokat a mennyiségi határokat, amelyek között ez az állítás tartható lenne.

A magyar nemzeti bibliográfia keretébe tartozó kurrens kiadványokat megjelentette ugyan a könyvtár, azonban a kumulációk (az előbbiek halmazatai) elmaradása az elmúlt években nemhogy csökkent volna, hanem súlyosbodott. Emellett egyes feltárási formák, mint például a cikkszak-bibliográfia, teljesen hiányoznak. Aligha elfogadható itt könyvtárközi munkamegosztásra hivatkozni. Valóban mindegy, ki készíti el, csak a nemzet könyvtárában rendelkezésre álljon!...

Az a törekvés, hogy a könyvtár legalább katalógusában legyen teljes (mármint a föltárt rész tekintetében), a helyhiány miatt újabb anyagkitelepítéssel járt. Ez tovább nehezítette és lassította a kölcsönzést, az anyag használatát. Néha több hetes kényszervárakozást kell az olvasónak elszenvednie. S ez még a jobbik eset. Vannak a könyvtár állományának egyenesen hozzáférhetetlen, sőt ismeretlen részei is. És nemcsak a zárolt kiadványok tárában...

De térjünk vissza a látogatottság számaihoz. Két osztás segítségével bárki testközelbe hozhatja a megközelíthetetlennek tűnő adatokat. Tehát napi átlagban 195 olvasó kereste fel az intézményt mintegy 1450 könyvtári egységet kölcsönözve. És ebben a két vidéki könyvtár, a különgyűjtemények — minden benne van! Vagyis a nemzet egyetlen központi könyvtára nem bonyolít le akkora forgalmat, mint bármelyik illatszerbolt vagy virágüzlet, a kocsmákról nem is szólva...

A fölös példányok újraelosztása az OSZK központi funkciója lenne, de mintegy másfél millió kötet jóformán megközelíthetetlenül és feldolgozhatatlanul a tétényi raktárvárosban lassan enyésző könyvtári egységet jelent. Folyik ugyan az anyag válogatása, de a teljes likvidálás szintén a költözés utánra marad.

Az ország egyetlen teljes restaurátorműhelye az OSZK-ban működik. Azonban örülnek, ha saját anyaguk védelmét és rekonstrukcióját biztosítani tudják. Az ország többi része tehát — a legtöbbször többet ártó, mint használó kontármunkán kívül — nem rendelkezik aktív könyvvédelmi lehetőségekkel.

A könyvtár költségvetése 1974-ben 42 millió 83 ezer forint. Három és fél millió forint a beszerzésre fordítható összeg. Ebből szabadon gazdálkodnak valutában is. Ennek jelentőségét érzékelteti, hogy egy külföldi beszerzés 1971-ben 840 forintba került, szemben a hazai 40-nel. Az OSZK maga intézi a szocialista országokba történő utazásainak útlevélügyeit is. A lehetőségek tehát mind anyagi, mind kötöttségi szempontból jelentősen bővültek. Azonban még mindig szűknek látszanak ahhoz, hogy például egy nyugati árverésen szóhoz juthassanak a könyvtár képviselői egy-egy nagyobb értéket képviselő hungarika kapcsán.

A várva várt Vár

Az egykori királyi palotának a Krisztinaváros felé néző, nyugati szárnya lesz a megújhodott OSZK otthona. A költözés, az épületalakítás ügye túlzás nélkül kisebb dzsungel benyomását kelti. Az ötlet lassan két évtizedes: „legyen a Vár a kultúra vára”! A tett sem késlekedett sokáig, legalábbis a kezdeti lépéseknél. *1959*-ben hozta meg az erről szóló döntést a magyar kormány. A tervezők akkor mintegy 40 esztendős előretartással számoltak, amely az egymást követő határidők között a mai napra körülbelül 20 évre zsugorodott. *1978* a költözés, *1980* a kapunyitás előrelátható határideje. Az állomány áttelepítése, kisebb-nagyobb zökkenőkkel, már meg is kezdődött. Elsősorban a szétszórt, nem megfelelő körülményeket biztosító raktárak anyagát veszik sorra. A könyvtár várva várt teljes egyesítése (leszámítva a két műemlék könyvtárat) máris oda vezetett, hogy a rendelkezésre álló munkahelyterület csak szűkösen látszik elegendőnek. A tárolási gondot az említett előretartással megoldotta az épület két díszudvarának toronyraktárrá való átalakítása. Megnyugtatónak tűnik az olvasók helyzete. A különgyűjtemények olvasóiban és a nagyolvasóteremben csaknem 500 kutatót és érdeklődőt fogadhat egyszerre a vári épület. Előadó-, kommunális- és pihenőhely is rendelkezésükre áll majd.

A koncepció, minden szépsége, nyilvánvaló kultúrpolitikai nagyvonalúsága ellenére sem látszik optimálisnak.

Bármely egyéni vagy közösségi funkciót kielégítő épület közül a könyvtár nevezhető a legspeciáltabbnak. Közlekedése, kommunikációs rendszere, anyagtárolása, továbbítása, azok gépészeti berendezései, szolgáltatásainak és feladatainak helyigénye minőségileg különbözik valamennyi más épület hasonló szükségletétől. Elképzelhetetlen, hogy az eredeti funkciójának megfelelő mai térigényt sem kielégítő klasszikus királyi vár ezeknek eleget tenne. A tervek nyelvén annyit jelent ez, hogy elsősorban (a megfelelő céltervezés következtében) a fejlődés és fejlesztés szempontjából *olcsóbb lett volna egy új épület*, mint a palota alkalmassá tétele új hivatása ellátására. A tények nyelvén pedig annyit: *a hely máris szűkös!* A tervezés óta eltelt idő felvetette a könyvtárak számítógépesítésének lehetőségét. Az OSZK a teljes átalakulás állapotában van. A hagyományos könyvtártól útban a modern könyvtár felé. Hogyan képzelhető el ez egy olyan elhelyezés mellett, amely nem biztosított teret az intézmény számítóközpontjának? A „modernizálás” különben sem varázsszó, csak a jó lesz még jobb, ha okosan, adottságok és igények megszabta mértékben alkalmazzák. Az OSZK-ból viszont elsősorban az állományismeret és a teljes feltártság hiányzik...

Mégis: ha már így, legyen így — de legalább legyen! Az olvasótermek természetes fénnyel történő megvilágítása nemcsak pszichológiai, hanem egészségtani szempontból is lényeges. Különösen nehezen kielégíthető ez a hetedik szint egészét kitöltő nagy olvasóterem esetében. Ezért a tervezők felülvilágítót, üvegbetétes födémet javasoltak ide. A nagy hőkülönbséget — a külső és belső hőmérséklet között 50 fok is lehet a különbözet — kiálló, speciális üvegtáblák jelentős devizaköltségekkel növelték volna a kiadásokat. Az ezt elkerülendő beépített, forintért is beszerezhető anyag az első télen, 1973 nem is kemény telén tönkrement. Még szerencse, hogy a hetedik szinten elhelyezendő 100 000 kötetes kézikönyvtár nem állt még a helyén. Így csak a költségek és a munkaidő növekedett meg tetemesen. Legyen, de ne ilyen áron...

Legyen nemzeti könyvtár

Az Országos Széchényi Könyvtár nincs a társadalom tudatában. Már-már vicccszámba megy az a történet, miként talált rá Hegyi-Füstös István Kossuth hangjára. Több éves kutatómunka eredménytelensége után, véletlenül... a Széchényi Könyvtárban! Pedig, ha egyáltalán létezik, hol lehetne máshol, ha nem a nemzet könyvtárában?!

De, ha „kaput nyit” az OSZK, mit mutat be a nagyközönségnek magából? Azt, ami már a múltat képviseli belőle évtizedek óta, vagy azt, ami lesz — viszont még nincs? Esetleg azt, ami lehetne? Vagyis az „önismeretterjesztés” korai és késői lenne egy időben? Nemcsak a könyvtárakban, a könyvtárak között, hanem a könyvtárakról is hiányzik az információ. Nincs információ az információról! Másrészt az OSZK túlterhelése helyett a szak- és közművelődési könyvtárak fejlesztése a megoldás.

Valamikor rang, társadalmi tiszteletet ébresztő státus volt könyvtári dolgozónak lenni. Irodalmunk, irodalomtörténetünk hány nagyja volt könyvtáros vagy könyvtári tudományos dolgozó, és nem a megélhetés kényszerének engedve! Ma egyetemi felvételükön nem megfeleltek „azért-ez-mégsem-fizikai-munkája”, jobb híján legalább fehérköpenyes munkája a könyvtárosság. Hiányoznak a szakma nagy egyéniségei, hogy visszaadhatnák foglalkozásuk, ügyük tekintélyét, súlyát a köztudatban. A személyi feltételek javítása sokoldalúan felkészült, elhivatást érző munkatársakat követelne. Nehezíti ezt az emberileg teljesen érthető ingerültség, amely a nehéz munkafeltételekből fakad. Ez a könyvtár nem tud gátat szabni növekedésének. Rendeltetése szerint „minden” kell hogy érdekelje. A feltételek meg nem változnak. Jogosak az olvasói panaszok, de a dolgozók is jogosan türelmetlenek. Aligha növeli munkakedvüket a mindent megoldással kecsegtető budavári költözés már-már vég nélküli eltolódása.

Mentség, magyarázat mindenre akad. Ne innen közelítsünk tehát e kérdéshez! Megújhodott-megújhodó nemzeti könyvtárunk egy szocialista nemzet könyvtára lesz. A nyelvnek, a kultúrának oly tárháza egy nemzeti könyvtár, hogy mindenképpen egyik nélkülözhetetlen összetevője kell legyen az általa is létező szocialista nemzetnek. Kezeljük tehát így az OSZK-t, tegyük lehetővé, hogy betöltse ezt a hivatását!

Papp Márió

A Krisztinára néző szárny: a Széchényi Könyvtár leendő otthona